

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Land en water : de verbindende kracht van de Europese maritieme netwerken

Blockmans, W.P.

Citation

Blockmans, W. P. (2010). Land en water : de verbindende kracht van de Europese maritieme netwerken. In . Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19698>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19698>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof.dr. Wim P. Blockmans

**Land en water.
De verbindende kracht van de
Europese maritieme netwerken.**

Universiteit Leiden

Land en water.

De verbindende kracht van de Europese maritieme netwerken.

Rede uitgesproken door

Prof.dr. Wim P. Blockmans

ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de
Middeleeuwse Geschiedenis
aan de Universiteit Leiden
op 17 september 2010.

Universiteit Leiden

Land en Water... U zult zich, zeer geachte toehoorders, wel hebben afgevraagd: waar zal hij het toch over hebben? De titel vermeldt twee van de vier elementen uit de Griekse natuurfilosofie. In dat kader kan ik U dus alvast geruststellen: het zal niet gaan over lucht en vuur. Erg origineel klinkt het ook al niet: het begrippenpaar is gekozen als thema voor de geschiedenisweek in oktober 2010, het Zuiderzeemuseum heeft een publicatiereeks onder de titel Land en Water, en niemand minder dan Z.K.H. De Prins van Oranje wijdde eerder dit jaar een lezing aan Water als basis voor menselijke ontwikkeling.¹ Iedereen weet dat de spanning tussen Land en Water als een rode draad door de geschiedenis van Nederland loopt, die ook in de toekomst veel aandacht zal blijven vergen.² Maar toch is het geen ecologische benadering van het vaderland waar ik deze slotbeschouwing wil aan wijden, daarvoor zijn anderen beter geplaatst. En ook zal ik me niet wagen aan beschouwingen over dit vaderland. Wat ik nog voor een nadere overweging aan U wil voorleggen is veel algemener, maar tegelijk ook heel concreet.

Terugblikkend op de grote onderzoeksthema's waar ik in de voorbije 45 jaar heb mogen aan bijdragen, ben ik telkens weer gestuit op de territoriale denkkaders waarin het historisch onderzoek en onderwijs geklemd zit. Als vanzelfsprekend richt in ieder Europees land een overwegend deel van het historisch onderwijs en onderzoek zich op het gebied van de hedendaagse staat, of die nu wel of niet beantwoordde aan enige werkelijkheid in de bestudeerde periode. Een klassiek voorbeeld daarvan is de studie van François-Louis Ganshof *La Belgique carolingienne*,³ die handelt over een tijd waarin haast niemand meer wist welk territorium de Romeinen bedoelden met hun benaming Belgica, door de humanisten herdoopt tot Belgium. De Romeinse provincie strekte zich bovendien veel zuidelijker uit dan de Lage Landen. Ganshof beperkte zich ook niet tot het territorium van de eigentijdse staat, maar waarom het gebied dat er voor de Karolingers werkelijk toe deed dan nog 'de Belgische ruimte' noemen? Het is verbluffend te merken hoe bepalend de grenzen van actuele staten het denken voor haast alle

onderwerpen hebben gestuurd. In dat opzicht is het verplichte onderwijs met zijn sterk op de nationale identiteit gerichte curricula wel bijzonder effectief gebleken. Voor een deel valt deze focus in het actuele onderzoek ook wel te verklaren door de productie en de bewaring van het bronnenmateriaal. Neem nu de statistische informatie over het eerste industrialisatieproces: steeds worden de gegevens gegroepeerd per staat, hoewel staten naar omvang aanzienlijk van elkaar verschilden en de fenomenen zelf beperkt bleven tot specifieke regio's.

In het Europese onderzoeksprogramma over staatsvorming voor 1800⁴ bleek het op diverse niveaus heel moeilijk om die processen te behandelen zonder a priori uit te gaan van de feitelijke uitkomst van de ontwikkelingen, zijnde het huidige statensysteem. Dit teleologische denken leidde ertoe dat de onderzoekers zich opstelden als de voorspellers van het verleden, die steeds gelijk hadden omdat ze de uitkomst toch al kenden. Eigenlijk wilden ze alleen aantonen dat hun eigen land moest uitgroeien tot wat het geworden was - liefst natuurlijk in glorieus zin. Die neiging sluit aan bij die van de vroegste geschiedschrijvers wier opdracht erin bestond de mythische, zonnig-goddelijke oorsprong te verklaren van de heersers en hun machtsgebieden. Niet een erg wetenschappelijke redeneertrant, lijkt me. Nog steeds zien we totalitaire regimes de voorstelling van het verleden naar hun hand zetten. Maar ook Westerse historici hebben op een subtiele wijze hun legitimerende rol voor de eigen staat geïnternaliseerd. Deze beperkte zienswijze wordt in de hand gewerkt door de geringe talenkennis, vooral in de grote landen, waardoor de citeerkring zichzelf voortdurend bevestigt omdat men met dezelfde concepten in hetzelfde paradigma blijft opereren. Frankrijk moest en zou een zeshoek worden, Engeland zou uitgroeien tot Groot-Brittannië, Castilië zou Spanje éénmaken, Nederland zou naar de Gouden Eeuw toegroeien.

De behoefte om meer abstracte modellen te hanteren die niet louter één bepaalde casus beschrijven, is nog lang niet doorgedrongen tot de *rank and file* van het historisch onderzoek.

Hierdoor blijft vergelijkend onderzoek, dat in ons vakgebied het meest geschikte alternatief is voor het wetenschappelijke experiment, onderontwikkeld. Ik durf hopen dat de toename van de middelen op Europees niveau, die op dit ogenblik nog slechts 5% uitmaken van alle publieke onderzoeksbudgetten, juist tot deze methodische en paradigmatische sprong voorwaarts zal leiden. Ik zal in dit college een poging wagen om één dergelijk model voor te stellen, met als afgeleide doelstelling hiermee bij te dragen aan de bevordering van werkelijk grensoverschrijdend onderzoek op Europees, en zo mogelijk ook globaal niveau.

De formulering van burgerrechten, met inbegrip van het recht van actieve weerstand door onderdanen, vertegenwoordigd door parlementaire vergaderingen, is één van de belangrijkste bijdragen die Europa aan de wereldgeschiedenis heeft geleverd. Maar ook de studie van vormen van vertegenwoordiging van gemeenschappen bij besluitvormingsprocessen vindt als vanzelfsprekend plaats in het dualistische verband van vorsten tegenover onderdanen. De dialoog en de conflicten worden traditioneel geplaatst binnen de grenzen van vorstendommen en staten. Vertegenwoordiging betrof in die optiek alleen maar onderdanen die iets op te merken konden hebben over de wijze waarop zij geregeerd werden, en die bij elkaar werden geroepen om het land te verdedigen tegen gevaren van buiten. De legitimiteit van de volksvertegenwoordiging in de vorm van vergaderingen van steden, Standen en Staten-Generaal school in de steun die monarchen verlangden voor het behartigen van hun dynastieke belangen en ambities. Alleen wanneer het hiermee ernstig fout ging, slaagden de vertegenwoordigers er in om rechten van onderdanen plechtig te laten vastleggen in verklaringen die men geleidelijk als constituties is gaan beschouwen. Het Engelse Parlement heeft zijn rol eeuwenlang gerechtvaardigd door de verwijzing naar toevallige schikkingen die een vorst moest toestaan als hij tijdelijk in nood verkeerde, zoals de Magna Carta van Jan zonder Land in 1215. Zodra het tij gekeerd was, lieten vorsten zich echter zo min mogelijk gelegen aan de concessies die zij in een moment van zwakte

hadden gedaan. Indien er toch zoiets kon ontstaan als een grondwettelijke monarchie was dat vooral te danken aan het feit dat dynastieën nu eenmaal niet voortdurend geniale mannelijke telgen bij de hand hebben om de continuïteit van het vorstelijk gezag te verzekeren.⁵

Monarchen waren in wezen ontsproten aan de grondaristocratie wier streven gericht was op de onbeperkte uitbreiding van haar territorium. Dieren streven ook naar beheersing van een territorium, maar in hun neiging tot uitbreiding daarvan houden zij zich aan de biologische beperkingen van hun species. Monarchen vertoonden daarentegen voortdurend de neiging om hun hand te overspelen. In de moderne imperialismetheorieën kennen we dit verschijnsel als *imperial overstretch*, dat nog niets van zijn universaliteit heeft ingeboet. Telkens wanneer de grenzen van de beheersbaarheid van het eenmaal verworven territorium waren overschreden, riepen de vorsten de noodtoestand uit, wezen zij hun concurrenten aan als de boosdoeners en legden de rekening van hun avonturen neer bij de onderdanen. Hadden die gevraagd om oorlogvoering voor gebiedsuitbreiding of de verovering van ver afgelegen landen? Natuurlijk niet! Wat zij van hun heersers verlangden waren vrede, orde en respect voor hun gewoonterechten. Daarbij hoorde dat belastingen niet willekeurig konden worden opgelegd maar juist het onderwerp dienden te vormen van overleg: *no taxation without consent*. Die toestemming werd doorgaans alleen verleend in ruil voor voordelen of rechten. Het opmerkelijke is dat onderdanen zich op de lange termijn toch vrijwel steeds hebben neergelegd bij de zogenaamde bescherming die vorsten hun aanboden als een van God gegeven noodzaak. Zij gedoogden dat de vorstengeslachten die het in de periode 1250-1350 voor het zeggen hadden zich gingen presenteren de verpersoonlijking van een land en een natie.⁶ Zij aanvaardden het idee dat het mooi is te sterven in een heilige oorlog, voor een vorst of vaderland. Zij betaalden de schulden in de vorm van muntontwaardingen, oorlogsschade en belastingen.⁷ In momenten van zwakte erkenden koningen ook wel dat hun krijgsgewoel heel veel schade toebreacht aan mensenle-

vens, verminkingen, plundering van kerken, verkrachtingen, vernielingen van steden en boerderijen, roof en geweldpleging op de wegen. Na vier jaar gevangenschap liet koning Jan de Goede deze opsomming formuleren in de vrede die hij in 1360 sloot met de koning van Engeland en hij voegde daar nog aan toe dat door al die omstandigheden ‘de gerechtigheid tekort schoot, het Christelijk geloof afgekoeld en de handel vergaan’ waren in vele landen.⁸

Terugblikkend, denk ik dat het onderzoek zich nog niet voldoende gericht heeft op de lijdzaamheid van onderdanen, op hun aanvaarding van irrationeel beleid door hun heersers. Barrington Moore heeft in 1978 reeds gewezen op het verlamende effect dat kan uitgaan van intensieve propaganda die de onvermijdelijkheid van de opofferingen beklemtoont. Op basis van gegevens over de negentiende en twintigste eeuw, wees hij het nationalisme en het zondebesef opgelegd door de Katholieke kerk aan als typische middelen om de schuld voor het lijden te verplaatsen.⁹ Het meest onthutsend is dat propaganda er soms in slaagt massa's onderdanen vanuit hun lijdzaamheid te mobiliseren en hen met groot enthousiasme ten strijde te laten trekken voor schimmige doeleinden, zoals de filmbeelden van vrolijke soldaten en hun families in augustus 1914 laten zien. We moeten ons afvragen hoe ook in een recent verleden de nationalistische hetze van Milosevic of die van de Rwandese *Radio Mille Collines* in korte tijd konden leiden tot grootschalige genocide. Ik waag het om alvast vier hypothetische verklaringen voor de lijdzaamheid te noemen, en beperk me nu weer tot mijn vertrouwde middeleeuwen, aannemend dat mijn observaties ook buiten die periode enige geldigheid genieten.

1. Onderhandelingsprocessen slagen alleen indien er wederzijds respect en begrip bestaat. Door de geregelde omgang met raadsheren en ambtenaren van vorsten, vormde zich bij de vertegenwoordigers van de onderdanen een anticiperende socialisatie, waarbij zij zich gingen inleven in de denkwereld van de hoger gesitueerden. Op die basis kon zich een belangenverstrengeling ontwikkelen waardoor de onderhandelaars meer dan hun achterban gevoelig

werden voor de optiek van de machthebbers. In dat proces sleepten zij wellicht ook directe voordelen in de wacht voor zichzelf, hun beperkte omgeving, stand of stad. Werd de kloof tussen de achterban en zijn vertegenwoordigers al te opvallend, dan konden opstootjes uitdrukking geven aan de volkswoede en vestigde men even een symbolische ‘moral economy’.

2. De ideologie van een monarchie ‘bij Gods gratie’, werd op ruime schaal aanvaard. Daardoor werd verzet geduid als majesteitsschennis, in extremis zelfs de schennis van de goddelijke majesteit wegens de aantasting van de door Hem gewilde sociale orde. Zolang deze opvatting werd gedeeld als een onveranderbaar onderdeel van het wereldbeeld, dwong zij tot onderwerping aan het gezag, die in uiterste gevallen met veel geweld moest worden afgedwongen.
3. Deze boodschap werd eeuwenlang uitgedragen met de krachtigste communicatiemiddelen die op enig moment bestonden, gaande van kostbare kunstvoorstellingen langs manifestaties zoals processies en andere religieuze mas-saspektakels. De bedreiging met hel en verdoemenis werd tot het uiterste doorgedreven in publieke verbrandingsrituelen van gestigmatiseerde categorieën mensen: Joden, ketters en, in latere eeuwen, ook heksen. De Britse historicus R.I. Moore die deze verschijnselen analyseerde, zag vanaf de tweede helft van de tiende eeuw in West-Europa zelfs een algehele *persecuting society* ontstaan.¹⁰ Vorsten bedienden zich van het instrument van de geloofsvervolging om anders gelovigen te verdrijven of hun gebieden in te palmen. Binnen de eigen grenzen breidden zij langs die weg hun macht over de onderdanen uit. Zij lieten de vonnissen voltrekken die de Kerk velde zonder haar handen met bloed te bezoedelen. De Spaanse monarchie verheerlijkte deze zogenaamde geloofsact, de *Auto da fé*, als een glorierijk machtsritueel voor de massa. Deze extreme overredingsmiddelen beroerden werkelijk alle zintuigen. Ze moeten zo afschrikwekkend geweest zijn dat zij wellicht bijdroegen tot onderdanigheid aan Kerk en Vorst.

4. De Westerse wetenschap koestert het zelfbeeld van de Europeaan als een individualist, in tegenstelling tot andere culturen. Misschien verdient dit beeld nuanceren en moet er meer gelet worden op de neiging tot conformisme en volgzzaamheid. Westerlingen merken zulk collectief gedrag op in andere samenlevingen, maar onderschatten het in de eigen kring.

6

Tot zover de component 'Land' in mijn titel: U zult begrepen hebben dat ik het met het thema 'staatsvorming' na er zoveel jaren door te zijn achtervolgd, wel gehad heb. Laat ik nu nog even terugkeren naar mijn vorige punt, de benadering van de representatie van gemeenschappen. De inperking van dit verschijnsel tot het territoriale kader van de vorstenstaat kan een adequaat analyseniveau bieden voor continentale samenlevingen, zoals in de vorstendommen in het Duitse Rijk en Frankrijk, en in Castilië. Daar bestonden standenvergaderingen die beheerst werden door de vorsten en waarin de grondaristocratie het overwicht genoot. Belangen van boeren en burgers kwamen daar slechts uitzonderlijk aan bod en genoten er geen welwillendheid. Het valt echter op dat dit model helemaal niet klopt met de werkelijkheid in een reeks van Europese kustgebieden, van de Oostzee tot de Middellandse Zee. Van Pruisen tot Catalonië functioneerden vertegenwoordigende instellingen op een heel andere wijze dan in de Europese binnenlanden. Het model van de Drie Standen tegenover een vorst bleek dus geenszins algemeen. In kustgebieden waar er wel een vorst en een standenvergadering voorkwamen, zoals in Catalonië en Pruisen onder de Duitse Ridderorde, speelden de steden daarin een doorslaggevende rol. Het originele was echter dat die steden daarnaast ook zelfstandig representatieve activiteiten ontplooiden buiten de grenzen van het vorstendom waartoe zij in staatkundig opzicht behoorden. Dan behartigden zij heel andere belangen dan de dynastieke, namelijk die van de handel overzee.¹¹ En zo kom ik bij het onderdeel 'Water'.

Juist in die streken vormde die maritieme activiteit de sleutel tot de economische ontwikkeling en de commercialisatie. Ze

bevorderde de bevolkingsgroei, in het bijzonder in steden.¹² Grote bevolkingsconcentraties streefden er uit puur lijfsbehoud naar hun directe bevoorradings- en verzorgingsgebied onder controle te krijgen, opdat de eigen bevolking steeds voldoende graan, zuiver water en vrije doorvoer voor de eigen goederen zou genieten. Vanaf de vroege twaalfde eeuw beheerste Londen de scheepvaart op de Thames 65 km stroomopwaarts en 61 km stroomafwaarts.¹³ In zaken die de veiligheid op zee, het sluiten van overeenkomsten met de autoriteiten in de contactpunten overzee, het bepalen van standaarden voor de kwaliteit en de afmetingen van de producten, de regeling van conflicten en de beperking van risico's, waren het de handelaars zelf die systemen hebben bedacht om te komen tot geregelde relaties met hun handelspartners. In deze kwesties waren zij deskundig, en zij hadden er een vitaal belang bij. Daartoe namen zij de initiatieven, waarin zij aanvankelijk niet werden gehinderd door vorsten en edelen wier hoofd niet stond naar dergelijke trivialiteiten. De overzeese onderhandelingscircuits volgden de handelsroutes, en die liepen langs een tracé dat los stond van de staatkundige grenzen. Kopers en verkopers aan beide uiteinden van die trajecten hadden er belang bij elkaars risico's en kosten te reduceren. Over de grenzen van talen, religies en culturen, vonden zij wegen om elkaar te begrijpen, te onderhandelen en samen te werken. Hun grenzen werden bepaald door de logistieke voorwaarden van het transport van massagoederen. Op welke trajecten kon men, gegeven de overheersende zeestromingen en windrichtingen, met een bepaald scheepstype rendabel handel drijven? Waar kon men veilige havens aantreffen voor bevoorrading met drinkwater en voedsel, reparaties en overige transacties?

In de negende eeuw waren de zeevaarders vanuit Amalfi al actief in Alexandrië, Antiochië, Jerusalem en Constantinopel. In die periode vormden zij de grootste groep vreemde handelaars die de verbindingen tussen Oost en West verzekerden. In de Byzantijnse en islamitische havensteden verwierven zij het recht om zich in een eigen wijk te vestigen, waar zij opslagruimten voor hun goederen hadden en hun eigen levenswijze

en godsdienst mochten behouden. Zij beheersten de zeevaart vanaf de Golf van Salerno en verdreven de mededingers uit Barbarije, Westelijk Noord-Afrika, die zij bestempelden als piraten. De organisatie van hun zee-reizen vereiste uitgebreide praktische kennis en vaardigheden en, natuurlijk, informatie over de beschikbare goederen, de taal en de gebruiken in de plaats van bestemming. Dergelijke kennis werd in de veertiende eeuw gecodificeerd in Italiaanse koopmansleerboeken, zoals dat van Francesco Balducci Pegolotti, maar zijn informatie is vergaard in de praktijk van de voorgaande eeuwen.¹⁴

Dit model van de afgeschermden en beschermden handelsvestigingen overzee, *funduqs*, werd tot in de negentiende eeuw over de hele wereld verspreid. Terwijl pausen de kruistochten predikten en koningen en aristocraten zich opmaakten om hun Grote Gelijk gewapenderhand op te dringen aan de islamitische culturen in het Iberische schiereiland, Sicilië en de Levant, bestond er dus al een lange traditie van interculturele handel en uitwisseling rond de Middellandse Zee. Het ging hierbij bepaald niet alleen om hoogwaardige goederen. De Westerlingen werden geconfronteerd met een hoger ontwikkelde cultuur waarvan zij veel producten leerden kennen die gedijden en vervaardigd werden in die regio of er werden aangevoerd uit Perzië, het Indische subcontinent of China. Zij stonden niet alleen open voor deze materiële cultuur, zij adopteerden ook handelstechnieken en kennis die ontwikkeld waren in de Byzantijnse en geïslamiseerde gebieden.

Zo kan het ook geen toeval genoemd worden dat de oudste medische school in Europa al in de elfde eeuw gevestigd was in Salerno. In die multiculturele regio kruisten Griekse, Arabische en Latijnse invloeden elkaar. De Arabische medische wetenschap werd er beoefend in een praktijkgerichte opleiding met demonstraties voor mannen en vrouwen. De Arabische scholen bij de hospitalen hadden de Griekse kennis uitgebreid met hun eigen waarnemingen inzake geneeskundige kruiden die zij verwerkten tot siropen, poeders, drankjes en pleisters. Ook inzake oogheelkunde en chirurgie hadden zij de antieke wetenschap

verder ontwikkeld. Al die kennis en die kruiden kwamen via de nauwe maritieme relaties met Zuid-Italië en Andaloesië in West-Europa terecht. Na Salerno zouden in Bologna, Montpellier, Parijs en Padua universiteiten verrijzen met medische faculteiten waar men in de dertiende en veertiende eeuw de empirische wetenschap bedreef en die ook via realistische afbeeldingen verspreidde.¹⁵

In islamitische havensteden werden de Westerse christenen niet alleen getolereerd maar ook beschermd als welkome en betrouwbare handelspartners. De christenen waren gretige leerlingen en navolgers, die vanaf de dertiende eeuw zelf de overhand zouden krijgen. De wereld van de zee was blijkbaar een heel andere dan die van het land, waar simpelweg aan landjepik werd gedaan. Ook op geografisch gebied leerden de Christenen van de Arabieren. Hun zeevaartkunde kon zich bedienen van steeds nauwkeuriger portolaankaarten, die de routes van haven tot haven in beeld brachten, waardoor de risico's op verlies gereduceerd werden en de betrouwbaarheid van de zeeverbindingen vergroot. Geen wonder dat de Noord-Italiaanse havensteden aanvankelijk niets voelden voor samenwerking met die ruige ridders uit het noorden die hun handelspartners in Palestina wilden gaan bestrijden. Pas toen de zeevaarders inzagen dat er toch winst te halen zou zijn bij het verschepen en het bevoorraden van al die manschappen met hun dieren, sloten de communes zich bij deze Westerse expansiegolf aan. Op den duur verwierven zij onder de bescherming van christelijke machthebbers nieuwe handelsposten in de Levant en rond de Zwarte Zee, waardoor hun handelsimperia zich sterk uitbreidden.

De Italianen streefden er echter niet naar om de controle te verwerven over de continentale Euraziatische handelsroutes, noch waagden zij zich, afgezien van enkele verkenningen, op de Oostzee, de Rode Zee of op de Noord-Afrikaanse kara-vaansroutes naar de vindplaatsen van goud. Deze zelfbeperking toont aan dat zij zich er zeer goed van bewust waren dat de continentale netwerken in onherbergzame gebieden heel

andere vaardigheden vereisten dan degene waar zij zo succesvol in waren. De befaamde zijderoute bestond uit een reeks van schakels waarvan de Sogdische steden Samarkand, Buchara, Khiva en Tasjkent de belangrijkste kernen vormden. Van daaruit werden van de eerste tot de vijftiende eeuw over immense afstanden en gevaarlijke routes verbindingen gelegd tussen vele volkeren van Noord-China, het Oeigoerenrijk, India, Midden- en Klein-Azië. Vaak bedreigden gewapende benden of koninkrijken uit Centraal Azië de handel van de Sogdiërs. Die was alleen rendabel omdat de meest waardevolle producten, lichte zijden weefsels en slaven, een zeer hoge waarde hadden. Aan de uiteinden in India, China en het Westen, controleerden anderen de handel.¹⁶ Juist daarvoor waren de emporia zo essentieel in het verbinden van economische systemen. Die waren operationeel in een bepaalde geografisch eenheid, waarvoor ze over de geëigende transportmiddelen en scheepstypes beschikten. Onderling verschilden de netwerken in zeer veel opzichten, maar ze sloten wel op elkaar aan.

Tegen de dertiende eeuw groeiden Italiaanse steden uit tot de grootste van West-Europa. Zonder enige twijfel heeft de vestiging van maritieme imperia rond de Middellandse en de Zwarte Zee de opzienbarende omvang van deze commerciële centra mogelijk gemaakt. Het kerngebied had zich inmiddels naar het midden en noorden van het schiereiland verplaatst. Op het hoogtepunt rond 1300 telden dertien steden meer dan 50.000 inwoners, waarvan alleen Palermo in het zuiden ligt. Drie metropolen bereikten 100.000 inwoners of meer: Venetië, Milaan en Florence; ze werden van nabij gevolgd door Genua. De meeste waren havensteden aan de kust of in de Povallei. Toch vallen enkele zeer grote steden met een binnenlandse ligging op. Milaan, Florence, Bologna en Siena dankten hun belang ongetwijfeld aan de combinatie van een vruchtbaar achterland met hun strategische ligging op de trans-Europese route over de Alpen naar Rome en de Mediterrane havens. Anderhalve eeuw later, rond 1450, na opeenvolgende zware demografische crises, bleven alleen nog Venetië, Milaan en Genua over als steden met 50.000 tot 80.000 inwoners. Inmiddels

hadden zich, te midden van de algehele vermindering van de bevolking, drie bewegingen voltrokken: 1. concentratie van de economische kernen, 2. de grootste steden vestigden hun dominantie over territoria, 3. alleen Milaan en Florence konden zich handhaven als een territoriale metropolen, deze laatste mede dankzij de verovering van de zeehaven van Pisa.¹⁷

Bij dit alles is te bedenken dat noch de vestiging van handelsposten of plantagekolonies zoals Kreta en Euboa, noch de onderwerping van kleinere steden en de verovering van territoria geïnitieerd of geleid waren door monarchen. Zij kwamen louter en alleen voort uit de behoefte aan *emporia*, plaatsen waar verschillende economische stelsels elkaar raakten. In de periode van gevoelige krimp vanaf omstreeks 1300 verhevigde de competitie de tussen autonome stadsrepublieken. Zij trachtten waar mogelijk hun steunpunten en aanlegplaatsen langs de maritieme routes te beveiligen en uit te breiden. Vreedzaam waren de onderlinge relaties inderdaad niet; kleinere havens zoals Pisa moesten het afleggen tegen de grotere, en de twee grootste maritieme imperia Venetië en Genua hebben elkaar de suprematie betwist in een reeks zware zee-oorlogen. Pas rond 1450 werd tussen de regionale staten op het Italiaanse schiereiland een evenwicht bereikt dat enkele eeuwen stabiel bleef. Het grote verschil met de monarchale oorlogen bestond er in dat de doelstellingen van de strijd niet gericht waren op de vergroting van het heerschappijgebied van een dynastie, maar op de versterking van de onderlinge concurrentiepositie van handelselites.

Door de feitelijke afwezigheid van effectief vorstelijk gezag in Midden- en Noord-Italië, namen de grootste stedelijke centra de leiding om hun eigen belangen te optimaliseren. Daar hoorde om economische en tactische redenen de beheersing bij van territoria. De dominantie-verhoudingen lieten binnen die kaders geen ruimte voor overlegvergaderingen zoals die functioneerden in gebieden waar monarchen en aristocraten nog wel een reële autonome macht uitoefenden.¹⁸ Het koninkrijk Aragon is daarvan een typerend voorbeeld. De grootste haven-

steden Barcelona en Valencia opereerden inzake de maritieme handel vrijwel autonoom via hun *consulado de mar*. Daar behartigden zij de diplomatieke relaties en spraken zij recht in handelsconflicten volgens een stelsel van zeerecht dat gegroeid was uit de praktijk van de zeehandel in het westelijke deel van de Middellandse Zee.¹⁹ Dat belette hen niet om met de koning en de standen in geregeld overleg te treden over het landsbeleid.²⁰ In maritieme zaken waren zij evenwel de deskundigen die daarom genoten van een ruime autonomie die de welvaart van het hele land ten goede kwam.²¹ Vergelijkbare verhoudingen treft men aan langs de Atlantische kust van Spanje. Deze ontwikkeling kwam pas later op gang dan die rond de Middellandse Zee, en het was koning Alfonso VIII van León die hier toe vanaf 1157 het initiatief nam. Met zowel de politieke als de commerciële belangen in gedachten, stichtte hij een aantal havensteden waaronder Santander (1187) en Laredo (1200). Hier ontstonden de knooppunten tussen de groeiende Castiliaanse economie en de zeeroutes naar het noorden, via La Rochelle naar de Noordzee.²² Treffend is dat precies in diezelfde periode de ruim denkende graaf Filips van de Elzas (1157-1191) langs de Vlaamse kust eveneens een reeks havensteden stichtte, waarvan Grevelingen, Nieuwpoort en Damme de meest succesvolle waren. Zoals Catalonië een eigen zeerecht toepaste, ontstonden in de havens van Gascogne en de Golf van Biscaye, en in de Vlaamse havens eveneens specifieke gewoonterechten die men kent door de optekening in de *Rôles d'Oléron* - zo genoemd naar het eiland - en het Zeerecht van Damme.²³ In Brugge en Londen, of in hun voorhavens Sluis, Arnemuiden en Southampton, ontmoetten de Mediterrane en Atlantische zeevaarders hun confraters uit de Oostzee. Ook deze laatsten hadden zich georganiseerd in een verbond van handelaren, dat vanaf 1356 een verbond werd van stadsbesturen met een overwicht van de lokale handelselite, dat iedereen kent als de Duitse Hanze. En ook zij pasten eigen rechtsregels toe inzake de overzeese handel, bekend als het Zeerecht van Lübeck. Dit stedelijk netwerk verbond tot ongeveer tweehonderd steden in een associatief verbond dat berustte op hun belangengemeenschap. Aangezien de lid-steden van dit verbond zich situeerden

in zeer ver uit elkaar gelegen streken, van Riga tot Keulen, Deventer en Dinant, liepen de werkelijke kwesties veelal uiteen. Het waren daarom meestal louter regionale belangen die door gecoördineerde acties konden worden doorgezet.²⁴

Deze opsomming laat ons toe een heel andere kaart van Europa in de late Middeleeuwen te concipiëren dan degene die wij doorgaans aantreffen in onze atlassen. Het gaat mij niet om land, opgedeeld in elkaar bestrijdende vorstenstaten met voortdurend wisselende grenzen, maar om maritieme netwerken die Europa niet verdeeld, maar juist verbonden hebben. Zij strekken zich uit van oost naar west en van zuid naar noord, in deels overlappende, maar steeds wel aan elkaar gelieerde systemen die berustten op gezamenlijke commerciële belangen. Janet Abu-Lughod heeft een dergelijke kaart getekend van elkaar snijdende ellipsvormige maritieme netwerken waarbij zij aantoonde hoezeer de Europese dynamiek in de dertiende eeuw schatplichtig was aan geschakelde verbindingen van de Middellandse Zee via de Rode Zee, de Perzische Golf, de Indische Oceaan tot de Zuid-Chinese Zee.²⁵ Die netwerken onderhielden noodzakelijkerwijze onderlinge communicatiesystemen en hadden overeenstemming gevonden over hun omgangsvormen. We praten hier dus niet alleen maar over geïntegreerde marktsystemen, maar ook over rechtsstelsels en cultuurpatronen, waarbinnen informatie uitgewisseld werd, regels vastgesteld en afgedwongen werden, en over en weer leerprocessen optraden tussen onderling behoorlijk verschillende culturen. Waren die cultuurverschillen erg groot, zoals tussen de oosterlingen en de zuiderlingen in Brugge, of de Slaven en de Germanen in de Oostzeehavens, dan werden professionele makelaars ingeschakeld als bemiddelaars, die optraden als lokale borgen voor de geloofwaardigheid van de diverse partners. Laat ik deze maritieme netwerken kort opsommen.

- Het Venetiaanse, dat zich uitstreckte langs de Dalmatische kust, Griekenland met diverse eilanden, de Levant, Egypte, de Egeïsche en de Zwarte Zee; vanaf de veertiende eeuw werden jaarlijks via Gibraltar konvooien gezonden naar de Noordzeehavens Brugge en Southampton.

- Het Genuese, met de Tyrrheense zee, de Italiaanse Westkust, Sardinië, Sicilië en eveneens een reeks handelsposten in de Levant en aan de Zwarte Zee; er bestonden sinds de tiende eeuw verbindingen met de havens van de Maghreb; de oudste vermelding van Genuese galeien in de Noordzee dateert van 1277.
- Venetië en Genua fungeerden als de grote overslagplaatsen van Mediterrane en Oosterse producten, zowel overzee als over land: vanuit Venetië ging het over de Brennerpas richting Zwaben, Beieren en Midden-Europa, vanuit Genua via Milaan naar de Rijnvallei en de Lage Landen.
- Het Catalaanse - wellicht nog te onderscheiden in een Barcelonees en een Valenciaans subsysteem - dat sterk was in de Westelijke Middellandse Zee, met de Balearen als belangrijke etappeplaatsen, en frequente contacten en vestigingen in de Maghreb.
- Het Portugese, dat vooral in de vijftiende eeuw zeer aantrekkelijk werd als eindbestemming van Hollandse, Zeeuwse en Hanzeatische schepen vanwege de zoutwinning in Setubal en nog meer omwille van het groeiende assortiment van koloniale producten.
- Het Biscaaise, dat tot de Gascogne reikte; behalve als etappeplaats, fungeerde het als uitvoerhaven voor Castiliaanse producten zoals wol en metalen, wijnen en zoethout.
- Hoewel zonder twijfel havens aan de mondingen van de Loire en de Seine werden aangedaan, lijken die niet als een zelfstandig stedelijk netwerk te zijn uitgegroeid.
- Hollandse, Zeeuwse en Engelse schippers manifesteerden zich vanaf het midden van de veertiende eeuw steeds agressiever als de grote vrachtaarders op de Noord- en Oostzee en langs de Atlantische kusten. Tussen Engeland en de Lage Landen bestonden sinds de elfde eeuw diverse en vormen van overleg en nauwe samenwerking.
- De Duitse Hanze was behalve in de Oostzee ook sterk aanwezig in de Noordzee, van Bergen in Noorwegen tot Brugge en Londen; ze voer in mindere mate langs de Atlantische kusten; het mondingsgebied van de Schelde, waarin de Walcherse rede een groeiend belang had als voorhaven en

overwinteringsplaats, was nauw verbonden met de grote handelscentra Brugge en Antwerpen, met hun krachtige ambachtelijke productie.

Deze handelsnetwerken verbonden zeer uiteenlopende economische systemen, gaande van de productiegebieden van grondstoffen en voedingswaren tot luxeproducten uit de Arabische wereld, India en China. De centrale positie van Italië in dit geheel laat zich verklaren door zijn exclusieve rol als de schakel tussen de Mediterrane netwerken en die langs de Rode Zee, de Perzische Golf, de Indische Oceaan en de Zuid-Chinese Zee. In de ontmoetingsplaatsen schiepen de handeldrijvende partijen en de schippers op grond van hun ervaringen recht dat zij ook zelf handhaafden. Dat wil zeggen dat zij er konden op rekenen dat zij in de steden op hun route rechtszekerheid zouden genieten als persoon met een eigen cultuur en bescherming van hun eigendomsrechten. De lokale rechters en bestuurders behoorden immers tot de klasse van kooplieden die zelf betrokken was bij de maritieme handel. In de havensteden bleef handelsrechtspraak tot diep in de zestiende eeuw een terrein waar het geleerde recht noch de rechtspraak van vorsten vat op kregen, eenvoudig omdat ze de praktijkkennis misten en minder efficiënt werkten dan de lokale magistraten. De praktische en commerciële gerichtheid van de stadsbestuurders stond immers borg voor een snelle en effectieve rechtspleging die zoveel mogelijk de voortgang van de handel bevorderde. De commerciële geestesgesteldheid vereiste immers het vermogen om collectieve beslissingen te treffen die leidden tot individuele voordelen.²⁶ Op dat punt scoorden de dynastieke staten uitermate beroerd.

Het beeld dat ik nu heb geschetst is erg schematisch, met slechts twee uiterste polen. In dit model valt de inspiratie te bespeuren van Charles Tilly's model dat in de processen van staatsvorming in Europa een kapitaal-intensief pad contrasteerde met een op dwang berustende weg.²⁷ Aan de ene kant het Europa van de kusten, omzoomd door onderling verbonden maritieme netwerken gericht op handel en waarin geweldpleging in beginsel functioneel geschiedde ter bescherming of bevordering van han-

delsbelangen. De grootste bevolkingsconcentraties liggen aan de kusten, de grootste steden dus ook, die kosmopolitische smeltkroezen waren van diverse culturen. Deze wereld is beweeglijk en noodzakelijkerwijze open voor diversiteit en vernieuwing. Daar staat dan het continentale Europa tegenover, dunner bevolkt, tot een eind in de twintigste eeuw beheerst door de landaristocratie en monarchen die geweldpleging beschouwen als een middel om persoonlijke roem te verwerven, tot iedere prijs. Dit is de wereld van het grondbezit, de stabiliteit, de lokale identiteit, de angst voor de vreemdeling en wat hem eigen is. Vorsten streven ernaar hun onderdanen aan zich te binden door hun uit te leggen dat zij binnen zijn territoria met elkaar en vooral met de dynastie vanouds verbonden zijn, maar deze boodschap sijpelt slechts langzaam door.

Natuurlijk is de praktijk vaak meer gediversifieerd dan deze tweedeling. Er waren ook grote commerciële steden die niet aan kusten lagen, maar dan hielp de nabijheid van een grote rivier zoals de Rijn, de Rhône, de Po of de Donau toch een heel stuk. In dergelijke regio's vormden zich ook stedelijke netwerken of liga's om hun handelsbelangen onderling af te stemmen en ze te vrijwaren tegenover de nabije aristocraten. Zo sloten de Piëmontese steden Asti en Vercelli, die aan de voet van de Alpen lagen op de route naar Milaan en Genua, in de twaalfde en dertiende eeuw overeenkomsten om hun juridische stelsels, maten en gewichten en het externe beleid op elkaar af te stemmen.²⁸ Aan de bovenloop van de Donau en zijn bijrivieren sloten Oost-Zwabische steden in de jaren 1330 en 1340 herhaaldelijk Landvredes gericht op onderlinge bijstand voor de handhaving van de vrede. Als dynamische centra van een innoverende textielnijverheid hadden zij immers alle belang bij veilige verkeersverbindingen. Omdat de versplintering van de openbare machten in die regio geen openbare orde kon waarborgen, verleende keizer Lodewijk de Beier de Rijkssteden het recht om in hun omgeving pand te nemen, wat in 1398 werd uitgebreid tot het recht om 'Blutbann' uit te spreken tegen 'schadelijke lieden' 'in irem gebiet'.²⁹ Het is duidelijk dat landinwaarts gelegen steden meer afhankelijk waren van de veiligheid

op de landwegen, en dus voortdurend af te rekenen kregen met afpersing door diverse landlieden van alle rangen en standen. Bovendien waren die verbonden steeds fragiel, gespleten door rivaliteiten tussen steden. Een landinwaartse locatie was alleen werkelijk voordelig voor een stad die door haar strategische ligging, bevolkingsomvang en rijkdom zoveel machtiger was dan alle andere in de ruime omgeving, dat zij zoals Keulen, effectief stapelrechten langs de Rijn kon opleggen, of een uitgestrekt gebied onderwerpen, zoals Milaan en Florence.

Bij het formuleren van mijn model van de Europese maritieme netwerken werd ik, behalve door Fernand Braudel³⁰ en Janet Abu Lughod, zeer geïnspireerd door het boek dat de Franse sinoloog François Gipouloux vorig jaar publiceerde over wat hij, in navolging van J.C. van Leur, de Aziatische Middellandse Zee noemde. Hij beschrijft de werking van maritieme handelsnetwerken van de zestiende eeuw tot heden, die zich nu uitstrekken van Vladivostok tot Singapore. Zij waren en zijn nog steeds gebaseerd op handelsposten, emporia en overslagplaatsen waar handelaars van zeer diverse herkomst samenwerken met lokale machthebbers in een zeer gevarieerde politieke context. Opmerkelijk is zijn stelling dat de Europese kolonisatoren van de zestiende eeuw tot 1800 maar uiterst zelden in staat waren om de diaspora's van Aziatische handelsnetwerken te verdringen. Deze specialist van de actuele Aziatische economie beklemtoint dat de vitaliteit van de handelsnetwerken schuilt in hun openheid en flexibiliteit. Niet alleen kunnen zij effectief omgaan met heel uiteenlopende politieke systemen, maar ook met steeds veranderende omstandigheden. Wordt de druk van een bepaald politiek gezag te groot, dan verplaatst men gewoon de activiteiten, zoals dat na de Portugese verovering van Malakka in 1509 gebeurde. Vandaag vinden dergelijke verschuivingen zeer frequent plaats.³¹

Mijn conclusie kan bondig zijn: Europese historici hebben zich te sterk opgesloten in hun actuele staatsverbanden. Vanaf de negentiende eeuw beschikten die over steeds effectievere tech-

nieken om hun onderdanen te beïnvloeden. Zo grepen staten steeds dieper in het leven van iedere burger in. Daar staat tegenover dat vorsten, en later staten maar een beperkte invloed konden uitoefenen op de kapitalistische economie omdat die steeds haar activiteiten kon verplaatsen naar de gunstigste locaties. En Gipouloux laat zien dat staten ook nu nog weinig vat hebben op de globale economie. Vóór die tijd was de mobiliteit van het handelskapitaal een essentiële voorwaarde voor zijn ontwikkeling. Die vond haar basis bij uitstek in de maritieme netwerken die vanaf de kusten krachtig hebben bijgedragen aan de Europese eenheid.

Nu ik uitgesproken ben, hecht ik er aan enkele dankwoorden uit te spreken. In de eerste plaats aan An die mij, zij het onder protest, in de voorbije veertig jaar de ruimte heeft gegund om steeds meer werk op me te nemen dan zij gewenst achtte. Indien ik soms ergens te laat opdaagde - wat een sterk overdreven mythe is - dan was het omdat ik me steeds heb laten meesleuren in de rat race die de academische loopbaan nu is.

In dat licht prijs ik me gelukkig dat het Ministerie van OCW vorig jaar de onderwijsvervanging voor een studieverblijf aan het NIAS voor Nederlandse universiteitsdocenten met financiële steun heeft vergemakkelijkt. Voor deze kleine stap voor een Ministerie maar een gigantische sprong voorwaarts voor de geestes- en sociale wetenschappen, breng ik hier graag hulde aan de directeur onderzoek van OCW, mw. Babs van den Berg.

Jegens de Gentse historische school, waar ik mijn opleiding heb genoten, blijf ik dankbaar: zij is inhoudelijk sterk, bijzonder productief en zij functioneert als een intercontinentaal netwerk. Haar sterke aanwezigheid vandaag verheugt me en onderstreept onze duurzame samenwerking. Bijzonder blij ben ik dat mijn promotor Prof. Walter Prevenier hier nu is om voor de derde keer een academische rede van mij te ondergaan.

Bijzondere hulde wilde ik via de persoon van Prof. Peter Klein, destijds rector magnificus van de Erasmus Universiteit Rot-

terdam, brengen aan diegenen die het hebben aangedurfd om mij als piepjonge en onervaren snaak uit de generatie van 1968 zomaar ineens een volledig lectoraat in vaste dienst aan te bieden. In het Rotterdamse milieu vol kansen heb ik ontzettend veel geleerd en met grote vreugde gewerkt. Het tekent de open geest die Nederland, ondanks zo nu en dan de schijn van het tegendeel, steeds kenmerkt, dat mij gedurende 35 jaar steeds nieuwe uitdagingen zijn voorgehouden, die me alle hebben gefascineerd.

In 1987 werd Leiden dan de ultieme stap - dat dacht ik toen toch. Het is fantastisch om hier te werken omdat hier een sfeer van vrijheid waart en men elkaar de ruimte gunt. Het Instituut Geschiedenis is in dat opzicht vast en zeker een parel aan de Leidse kroon. Het is een teken van grote kracht dat zoveel stafleden van buiten Leiden zijn aangetrokken, terwijl onze alumni ook elders welkom blijken. Bijzondere waarde heeft het interdisciplinaire samenwerkingsverband dat bij uitstek met de kunst- en literatuurhistorici tot boeiende resultaten mocht leiden, te Leiden evenzeer als in het kader van de landelijke Onderzoeksschool Mediëvistiek.

Referenties

- 1 Z.K.H. De Prins van Oranje, *Water als basis voor menselijke ontwikkeling*, met een co-referaat van R. Rabbinge, Haarlemse Voordrachten LXX, Haarlem 2010.
- 2 AQUADE. *Een opmaat 2012-2022*, Amsterdam 2010; *Water, bodem en de stad*, Delft [2010].
- 3 Brussel 1958.
- 4 *The Origins of the Modern State in Europe, 13th-18th Centuries*, eds W. Blockmans & J.-Ph. Genet, 7 dln., Oxford 1995-98; W. Blockmans, 'Les origines des états modernes en Europe, XIIIe-XVIIIe siècles: état de la question et perspectives', in: W. Blockmans en J.Ph. Genet, eds, *Visions sur le développement des états européens. Théories et historiographies de l'état moderne*, Rome 1993, 1-14.
- 5 W.P. Blockmans, 'Representation', in: C. Allmand, ed., *The New Cambridge Medieval History. Vol. VII. c. 1415 - c. 1500*, Cambridge 1998, 29-64.
- 6 J.-M. Moeglin, 'Entre 1250 et 1350: Système des états et ordre dynastique', in: P. Hoppenbrouwers, A. Janse en R. Stein, eds, *Power and Persuasion. Essays in the Art of State Building*, Turnhout 2010, 1-25.
- 7 Ph. Contamine, ed., *War and the Competition Between States*, Oxford 1998; R. Bonney, ed., *Economic Systems and State Finance*, Oxford 1995; dez., ed., *The Rise of the Fiscal State in Europe, ca. 1200-1815*, Oxford 1999; P. Blickle, ed., *Representation, Resistance and Community*, Oxford 1997.
- 8 Moeglin, 'Entre 1250 et 1350', 7, n. 14.
- 9 B. Moore, *Injustice. The Social Bases of Obedience and Revolt*, Londen 1978, 458-505.
- 10 R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society: Authority and deviance in Western Europe, 950-1250*, Oxford 2007.
- 11 W.P. Blockmans, 'A typology of representative institutions in late medieval Europe', *Journal of Medieval History*, 4 (1978) 189-215.
- 12 J. de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, Cambridge Mass. 1985; P. Hohenberg en L.H. Lees, *The Making of Urban Europe, 1000-1994*, Cambridge Mass. 1995.
- 13 D. Keene, 'Issues of water in medieval London to c. 1300', *Urban History*, 28 (2001), 167.
- 14 Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge Mass. 1936.
- 15 N. Siraisi, 'The Faculty of Medicine', in: H. De Ridder-Symoens, ed., *A History of the University in Europe. Vol. I. Universities in the Middle Ages*, Cambridge 1992, 360-9.
- 16 S. Whitfield, ed., *De zijderoute. Een reis door leven en dood*, Brussel 2009, 17-35.
- 17 G. Pinto, 'Poids démographique et réseaux urbains en Italie entre le XIIIe et le XVe siècle', in: É. Crouzet-Pavan en É. Lecuppre-Desjardin, eds, *Villes de Flandres et d'Italie (XIIIe-XVIe siècle). Les Enseignements d'une Comparaison*, Turnhout 2008, 13-27.
- 18 G. Chittolini, 'The Italian City-State and its territory', in: A. Molho, K. Raaflaub, J. Emlen, eds, *City States in Classical Antiquity and medieval Italy*, Stuttgart 1991, 589-601; dez., 'Cities, "City-States", and Regional States in North-Central Italy', in: Ch. Tilly and W.P. Blockmans, eds, *Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800*, Boulder 1994, 28-43; dez., 'I principati italiani alla fine del Medioevo', in: M. A. Ladero Quesada e.a., *Poderes Publicos en la Europa Medieval. Principados, Reinos y Coronas*, Pamplona 1997, 235-259.
- 19 H.H. Coulson, ed., *A Source Book for Medieval Economic History*, 'The Barcelona Maritime Code of 1258', New York 1965², 160-168; hierover recent: D.E.H. de Boer, 'Joan Fogassat and 'los fets de Fflandres'. A Forgotten episode of the Catalan Mercantile Connections with Flanders in 1460-1461', in: Hoppenbrouwers, Janse en Stein, *Power and Persuasion*, 243-272, bijz. 244-247.
- 20 T. Bisson, *The Medieval Crown of Aragon. A Short History*, Oxford 2000; M. del Treppo, *I mercanti catalani e l'espansione della corona d'Aragon nel secolo XV*, Napels 1972.

- 21 W.P. Blockmans, 'Voracious states and obstructing cities: an aspect of state formation in preindustrial Europe', in: Tilly, *Cities and the rise of states*, 218-250.
- 22 J.A. Solórzano Telechea, 'Medieval Seaports of the Atlantic Coast of Spain', *International Journal of Maritime History*, XXI (2009), 81-100, bijz. 87-88.
- 23 J. Schweitzer, *Schiffer und Schiffmann in den Rôles d'Oléron und im Llibre del Consolat de Mar. Ein Vergleich zweier mittelalterlichen Seerechtsquellen*, Frankfurt 1997.
- 24 W. Blockmans en L. Heerma van Voss 'Urban networks and emerging states in the North Sea an Baltic Areas: a maritime culture?', in: J. Roding en L. Heerma van Voss, eds, *The North Sea and Culture 1550-1800*, Hilversum 1996, 10-20.
- 25 J. Abu Lughod, *Before European Hegemony: the World System A.D. 1250-1350*, New York 1989.
- 26 R. Britnell, 'Town Life', in: R. Horrox en W.M. Ormrod, eds, *A social history of England 1200-1500*, Cambridge 2006, 163-168.
- 27 Ch. Tilly, *Coercion, capital, and European States, AD 990-1992*, Cambridge Mass. 1992.
- 28 R. Bordone, P. Guiglielmotti en M. Vallerani, 'Definizione del territorio e reti di relazione nei comuni Piemontesi nei secoli XII e XIII', in: M. Escher, A. Haverkamp en F.G. Hirschmann, eds, *Städtelandschaft – Städtenetz - zentral-ortliches Gefüge*, Mainz 2000, 191-232.
- 29 R. Kiessling, 'Städtebünde und Städtelandschaften in Ostschwaben und Niederbaiern', in: Escher e.a., *Städtelandschaft*, 79-116.
- 30 F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, 2 dln., Parijs 1979.
- 31 F. Gipouloux, *Méditerranée asiatique: villes portuaires et réseaux marchands en Chine, au Japon et en Asie du sud-est XVIe-XXIe siècles*, Parijs 2009, 21, 125 vlg.

PROF.DR. WIM P. BLOCKMANS (ANTWERPEN 1945)

1962-66	Studie geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Gent
1973	Promotie aan de Rijksuniversiteit Gent (cum laude)
1966-75	Assistent, 1973 eerstaanwezend assistent aan de Rijksuniversiteit Gent
1974-87	Docent aan de Hogeschool voor Vertalers en Tolken te Gent
1975-79	Lector, 1980 Hoogleraar Sociale en Politieke Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam
1987-2010	Hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis, Universiteit Leiden
2002-10	Rector Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences
1980-83	Decaan Faculteit Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam
2000-02	Decaan Faculteit Letteren, Universiteit Leiden
1984-89	Lid Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen NWO
1993-98	Voorzitter Standing Committee for the Humanities, European Science Foundation
1997-07	Vice-voorzitter Stichting Praemium Erasmianum
2003-05	Voorzitter Raad voor de Geesteswetenschappen KNAW

2004-10	Lid Adviesraad voor Wetenschaps- en Technologiebeleid
2005-heden	Lid Programmakommission der Exzellenzinitiative Deutsche Forschungsgemeinschaft en Wissenschaftsrat
2006-heden	President Scientific Committee, Istituto Internazionale di Storia Economica Francesco Datini

Lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen, Academia Europea, The British Academy, Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Kunsten.

Voorzitter en lid van diverse internationale evaluatiecomités.

In deze afscheidsrede wijs ik er op dat historici hun perspectief op het verleden in hoge mate laten bepalen door de nationale staten waarin zij zelf leven. Voor historisch onderzoek betreffende de periode tot de achttiende eeuw leidt een dergelijk kader tot veel begripsverwarring en het staat vergelijkend onderzoek in de weg. Staten waren in die tijd in de eerste plaats oorlogsmachines met sterk wisselende grenzen. Tegenover die destructieve krachten staat de integrerende functie van handelsnetwerken die relatief autonoom opereerden ten opzichte van politieke en godsdienstige grenzen. Over vele culturele barrières heen verbonden zij zeer diverse economische stelsels en speelden zij flexibel in op veranderende verhoudingen. Van de Zuid-Chinese Zee tot in de uithoeken van de Baltische Zee verbonden maritieme netwerken langs de kusten de vele regionale economische systemen. Zij leverden een wezenlijke bijdrage aan de economische, maar tevens ook culturele integratie van Europa.

Universiteit Leiden